



Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2018 – Sonbahar / Autumn
Sayı/Issue: 41 - Sayfa / Page: 309-338
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 03.07.2018 Kabul/Accepted: 19.08.2018
Araştırma Makalesi / Research Article

**NAHİVCİLER ARASINDAKİ İHTİLAFLARIN GRAMER
KAVRAMLARINA YANSIMASI***

***REFLECTION OF CONTROVERSIES BETWEEN SYNTAX
SPECIALISTS (NAHIVERS) TO GRAMMAR CONCEPTS***

Öğr. Gör. Dr. Rıfat AKBAŞ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
akbasakbasa.1988@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
sirinvan@hotmail.com

Öz

Arap grameri, teşekkül sürecinden bu yana sürekli olarak araştırma konusu yapılmış ve bu araştırmalar çerçevesinde olumlu ve olumsuz anlamda birçok eleştiriye de konu olmuştur. Basra ve Kûfe ekollerine mensup olan dilci ve gramerilerin bireysel yaklaşımları başta olmak üzere gramer alanında geliştirilen kuralların zorluğu, giriftliği ve her bir kuralın farklı ifade ve tanımlarla aktarılması bu eleştirilerin en bariz örneğini teşkil eder. Zamanla bir takım aklî ve dini akımların oluşturdukları ölçütlerin katı bir şekilde benimsenmesi ve Arap gramerinin geliştiği merkez dışına çıktıktan sonra bölgesel farklılıkların etkisiyle yeniden şekillenme sürecine girmesi de

* Bu makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Dalı'nda yapılmış olan "Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu" adlı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

özellikle gramer kavramlarını olumsuz etkilemiştir. Zira gramer konularının tasnifinde, tahlilinde ve fonksiyonel anlamda isimlendirilmesinde gramercilerin birbirlerinden farklı hareket noktalarını benimsemeleri, ortaya yöntem ile birlikte çözüm bekleyen bir kavram-terim sorununu da çıkartmıştır.

Bu açıdan makalede dilci ve gramerciler arasındaki ihtilafların sebepleriyle beraber söz konusu ihtilafların ne denli gramer kavramlarına yansıdığı hususu üzerinde durulmuş ve etrafında çok fazla görüş ayrılığı oluşmuş olan birtakım kavramlara da yer verilerek bir kavram-terim sorununun varlığına dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Grameri, Nahiv Kavramları, Nahiv Terimleri, Kavram Sorunu, Terim Sorunu.

Abstract

Arabic Grammar has been constantly a subject for researches and it also has been subjected to many criticisms positively and negatively within the frame of these researches.

The difficulty and intricacy of the rules developed in the field of grammar, different expressions and definitions, especially the individual approaches of the linguists and grammarians belonging to the schools of Basra and Kufe constitute the most obvious example of these criticisms.

The adoption of a set of criteria strictly by a number of mental and religious movements over time, and the fact that Arabic grammar evolved into a process of remodeling by the influence of regional differences after having moved out of the center affected the grammar concepts negatively. Because grammarians have adopted different points of motion with the respect to classification of grammar subjects analytically and in functional terms, a concept-term problem showed up due to this method.

In this respect, the controversies between linguists and grammarians have been emphasized by reflecting the grammar concepts with their reasons in this article. The attention to existence of concept-term problem has been drawn by mentioning some concepts which have been subject to different opinions.

Keywords: Arabic Grammar, Syntax (Nahiv) Concepts, Syntax (Nahiv) Terms, Concept Problem, Term Problem.

Giriş

Müslümanların tarihine ve kültürüne bakılırsa Arap kökenli olup olmaması fark etmeksizin bazı kesimlerin, adeta bu dine özgü bir dil üzerinde durdukları ayrıca dili çeşitli bakış açılarıyla çok geniş bir incelemenin konusu haline getirdikleri görülecektir. Günümüzde de tüm İslâm ülkelerinde özellikle Kur'an-ı Kerim eksenli doğrudan inanç, ahlak ve hukuk ilkelerine yönelik faaliyetlerle beraber sarf, nahiv ve belagat gibi dilbilim ve gramer ilmi ile ilgili araştırma ve çalışmalar yoğun bir şekilde sürdürülmektedir.

Şüphesiz ki Müslümanların yapmış olduğu en önemli faaliyetlerin başında dilin standart bir düzene kavuşturulması ve gramer alanının kavramsallaştırılma çabası gelir. Genellikle betimsel bir tutum ile temel ilkeler ve kurallar bütününe yansıtan gramer kavramlarına yönelik çalışmaların çok fazla olması bir yandan zengin bir dilbilim mirasını gösteriyorken diğer yandan beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir.

Zamanla çeşitli aklî ve dinî akımlardan etkilenip hem Arap gramer ilmini hem de bu ilim içinde dillendirilen kavram ve terimleri bu doğrultuda yorumlayan dilci ve gramercilerin ortaya çıkması söz konusu alandaki ihtilafları (çok tutarlı olmasa da) bir nedene bağlamıştır. Fakat bu akımların geliştirdikleri ölçütler doğrultusunda özellikle kavramlar bazında birbirlerini eleştirmeleri ve kaleme aldıkları eserlerini bu perspektifte yazmaları tepkiyle karşılanmıştır. Nitekim Ebû Osmân el-Mâzinî (ö: 249/863)'ye nahiv konularının zorluğu ve uzunluğu konusunda mektup yazarak neredeyse delireceklerini söyleyen bazı talebelerin serzenişleri ve bazı gramercilerin tutumlarını talebelerin baş belası olarak niteleyenlerin varlığı hususunda bilgiler mevcuttur. (es-Sîrâfî, 1374/1955: 60, 61; İbn Abdürabbih, 1404/1983: II, 316; Ebû't-Tayyib el-Lüğavî, 1375/1955: 3- 5).

Gramer alanında yeterli düzeyde bir birikime sahip olanların bu gibi ihtilafların üstesinden gelmesi kadar doğal bir şey olamaz. Öte yandan belli konular etrafında görülen ihtilafların çok yaygın bir şekilde her bilim dalı etrafında olduğu/olabileceği de inkâr edilebilecek bir durum değildir. Nitekim İbn Cinnî (ö: 392/1002), âlimler arasında var olan tartışma ve ihtilafların Arap toplumu içerisinde görülen tartışma ve ihtilaflardan daha yaygın olduğunu söylerken tam da buna işaret eder. (İbn Cinnî, 1371/1952: I, 168). Bu açıdan söz konusu alandaki sorunla karşı karşıya gelenler büyük ölçüde Arap gramerini yeni öğrenmeye çalışanlardır. Bunlar arasında yabancı olup Arap diliyle yeni tanışanlar düşünüldüğünde ise var olan sorunun boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

1. Nahivciler Arasındaki İhtilafların Yansıdığı Gramer Kavramları

1.1. İsimlendirme Düzeyindeki İhtilaflar

İsimlendirme bazında Arap grameri alanıyla ilgili var olan veya oluşturulan birçok kavram hakkında bir ittifak oluşmamıştır. Bunun, dönemin talebelerine yönelik bir kolaylık sağlama veya yöresel olarak konuşulan dili göz önünde bulundurma gibi kabul edilebilir farklı nedenleri olabilir. Fakat dilci ve gramercilerin birbirlerine yönelttikleri

eleştirilerin düzeyine bakılırsa onların inat ve taassubiyetçi duygularla da hareket ettiği görülecektir. Nitekim Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö: 209/824), Sîbeveyhi (ö: 180/796)'nin Arap asıllı olmadığı gerekçesiyle kitabında yer verdiği şiirlerin dikkate alınmaması gerektiğini söyler. Bazı Basralı ve Kûfeli gramercilerin birbirlerini deccâl olarak nitelendirmeleri de buna örnek olarak verilebilir. (Ebû't-Tayyib el-Lüğavî, 1375/1955: 76, 87; el-Hamevî, 1355/1936: XVI, 122, 123; el-Hatîb el-Bağdâdî, 1422/2001: XVI, 229).

Gramerciler tarafından farklı isimle dillendirilen kavramlar elbetteki fazladır. Bunlar arasında en fazla göze çarpanlar ise, atf (العطف), bedel (البدل), fiil (الفعل), mef'ûl (المفعول), ve zarf (الظرف) kavramlarıdır.

1.1.1. Atf Kavramı

Arapçada bir paragraftaki kelime ve cümlelerin aynı hüküm altında değerlendirilmesi gerektiğini gösteren bir takım harfler vardır ve bu harflere atf harfleri denir. Bu harflerden sonra bulunan kelime ve cümleler daha önce geçmiş olan kelime ve cümlelere i'râb, âmîl ve anlam bakımından hamledildiği için, "atfolunan" anlamına gelen *ma'tûf* (المعطوف); üzerlerine hamlin gerçekleştiği kelime ve cümleler de *ma'tûf aleyh* (المعطوف عليه) olarak adlandırılır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 246-248, 278, 298; 1408/1988: II, 31, 228; İbn Ya'îş, 1422/2001: II, 276-278).

Atfu'l-beyân (عطف البيان), atfu'n-nesak (عطف النسق) ve el-atf bi hurûf (العطف بحروف) şeklindeki başlıkların da kapsamı altında değerlendirildiği atf, "تابع مقصودٌ بالنسبة مع منبوعه *Metbû'uyla (kendisine belirli harflerle tâbî olduğu şeyle) beraber (cümledeki) nisbetten (ifade edilen hükümden) kastedilen bir tâbîdir (ikincil bir kelimedir).*" şeklinde tanımlanmıştır. (İbn Mâlik, 1428/2007: 135; İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 98; İbn Ya'îş, 1422/2001: II, 273, 276; el-Cürçânî, 1985: 156; Kaçar, 2012: 165, 166).

Sîbeveyhi, *el-atf* (العطف), *el-ma'tûf* (المعطوف) ve *el-madmûm* (المضموم) ifadelerini, Ebu'l-Abbâs el-Müberred (ö: 286/900) de bazen "*el-mahmûl* (المحمول) ifadesini bu anlamda kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 246-248, 278, 298; 1408/1988: II, 31, 228; 1402/1982: III, 501). el-Müberred, 1414/1994: IV, 112).

Sîbeveyhi'nin bazen *eş-şerîk* (الشريك), *eş-şirke* (الشركة) ve *işrâk* (الإشراك) kavramlarını da kullandığı, atf harflerini de *hurûfu'l-işrâk* (حروف الإشراف) olarak nitelendirdiği görülür. (Sîbeveyhi, 140/1982: I, 441; III, 52; 1408/1988: II, 59, 378, 382). Ahfeş el-Avsat (ö: 215/830) da atf harfleri/حروف العطف ve atfedilen anlamındaki *el-ma'tûf* (المعطوف) ile üzerine atfolunan manasındaki *el-ma'tûf aleyh* (المعطوف عليه)

ifadelerini kullanır. (el-Ahfeş, 1411/1990: I, 19, 23, 25, 35, 67, 147, 152, 220, 260, 331). Bu isimlendirmeler olduğu gibi Müberred tarafından da dillendirilmiştir. (el-Müberred, 1415/1994: I, 148, 150, III, 279, IV, 151, 195). İbnü's-Serrâc ise söz konusu kavramı genelde *el-atf bi harf* العطف بحرف şeklinde ifade eder. (İbnü's-Serrâc, 1417/1996: II, 55, 57, 59, 60, 68, 76, 77, 79).

Küfeliler genellikle *atf'a en-nasak* (النسق) derler. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 75, Sa'leb, 1950, I, 60, II, 368; es-Suyûtî, 1418/1998: III, 155). Ancak Ferrâ'nın, Basralılara ait olan "atf" isimlendirmesiyle beraber *el-mardûd* (المردود), *er-radd* (الرد), *el-mukerrer* (المكرر) ve *et-takrîr* (التكرير) gibi isimlendirmeleri de kullandığı olmuştur. (el-Ferrâ, 1403/1982: I, 75, 235, 236, 248; II, 211, 237, 291, 292; III, 61).

Atf kavramının farklı adlandırılmasında daha çok Basra ve Kûfe ekollerinin karşılıklı yaklaşımları bulunmaktadır. Cümle içindeki insicam ve anlam uyumluluğunun da bu adlandırmalarda rol oynadığı söylenebilir.

1.1.2. Bedel Kavramı

Bedel, "Aşçı Ali geldi" cümlesinde görüldüğü gibi anlam olarak biraz kapalı olan ve kendisinden önceki bir ismin yerini de tutarak onun daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayan isme denir. Genelde, *متبوع بما نسب إلى المتبوع دونه*, "Metbû'a (mubdel min olarak değerlendirilen kelimeye) nispet edilen şeyle (eylemle) kast olunan bir tâbî/ikincil kelimedir." şeklinde tanımlanmıştır. (el-Cürçânî, 1985: 34; el-Kefevî, 1419/1998: 231, 232).

Sîbeveyhi'nin, *يُبَدَّل مكان الاسم اسم آخر* "Bir isim diğer bir isme bedel olur/olabilir." şeklindeki açıklamasından bedel kavramı anlaşılabilir gibi, *هذا باب المُبدل من المُبدل منه*, "Bu, mübdel minh (olan öğeye), mübdelin (bedelin) geldiği (ve hükmünün açıklandığı) bâbtur." şeklindeki ifadesinden de anlaşılmaktadır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 150-152; 439). Sîbeveyhi, *فإن أردت أن تجعل مُضمراً بدلاً من مُضمّر*, "Eğer bir zamiri (başka) bir zamire bedel yapmak istersen" anlamına gelen ifadesinden sonra *رأيتك إياه* gibi örneklere yer vererek zamirlerin te'kidini de bedel olarak isimlendirir. (Sîbeveyhi. 1408/1988: II, 385). Bu kavramı Basralıların önemli temsilcilerinden sayılan Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Abbâs el-Müberred ve İbnü's-Serrâc (ö: 316/929)'ta doğrudan kullanır. (el-Ahfeş, 1411/1990: I-II, 16-32, 60, 75, 119, 144, 155, 195, 215; el-Müberred, 1415/1994: III, 271, IV, 211, 295-298, 399; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: II, 46-49; III, 304, 305).

Kufeliler ise bedele *et-terceme* (الترجمة), *et-tekrîr* (التكرير), *el-mardûd* (المردود), *et-tefsîr* (التفسير), *el-civâr* (الجوار) ve *et-tebyîn* (التبيين) gibi birçok isim verirler. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 51, 168, 192, 193; II,

187; III, 279; Sa‘leb, 1950: I, 20; en-Nehhâs, 1405/1985: I, 307; İbn Akîl, 1400/1980a: II, 427; es-Sabbân, 1427/2006: III, 183; el-Eşmûnî, 1375/1955: II, 435; el-Velîdî, 2006: 84; el-Mahzûmî, 1377/1958: 310; el-Muhtar, 1411/1991: 211, 223, 228).

Tıpkı atıf kavramında olduğu gibi bedel kavramı için dillendirilen farklı isimlendirmelerin de ekol merkezli olduğu görülmektedir. Ayrıca bu isimlendirmelerin sadece muhalefet olsun şeklindeki bir yaklaşımın ürünü olduğu da açıktır.

1.1.3. Fiil Kavramı

Bu kavram mutlak manada bir eylemi yaptı-yapıyor anlamına gelen feale yef‘alu (فَعَلَ يَفْعَلُ) kalıbının fe‘l (فَعَلَ) şeklindeki masdarıdır ve özel isim olarak fi‘l (فِعْلٌ) biçiminde kullanılmaktadır. (İbn Manzûr, 1431/210: XIV, 43).

Fiil kavramı bünyesinde değerlendirilen kısımlar bazen farklı bir şekilde isimlendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin mâzî fiili, *nass* (النَّصْنِ), *mümessil* (الممَّثِّل) ve *râhin* (الراهن) gibi isimlerle de ifade edilmiştir. Zira eğer fiil hem lafz hem mana yönünden geçmiş zamanı kapsıyorsa *nass*, lâfzî mâzî kalıbı olmasına rağmen manası gelecek zamana yönelikse *mümessil*, anlamsal açıdan asla değişime uğramadan sadece bir durumun sürekliliğini belirtiyorsa da *râhin* olarak adlandırılmıştır. (İbnü’l-Müeddib, 1425/2004: 37).

Ayrıca mâzî fiili tamamen geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğu için *vâcib* (الواجب) ve *ğâbir*¹ (الغابر), anlamsal olarak sürekli bir şekilde akıp gittiği için *â‘ir* (العائر), kendisinde etki bırakacak/âmel edecek harflerden yoksun olduğu için *mu‘arrâ* (المعرّى) şeklinde de isimlendirilmiştir. (İbnü’l-Müeddib, 1425/2004: 44, 45; el-Cürçânî, 1407/1987: 53). Müzâri fiilinin ise *müstakbel* (المستقبل), *nass* (النَّصْنِ), *mümessil* (الممَّثِّل), *hâdir* (الحاضر), *hâl* (الحال) ve *ellezî fi evâ‘ilihi ez-zevâidu’l-erba‘a* (الَّذِي فِي أَوَانِلِهِ الزَّوَانِدُ الْأَرْبَعِ) şeklinde isimlendirildiğine rastlanılmaktadır. (İbnü’l-Müeddib, 1425/2004: 46; el-Cürçânî, 1407/1987: 53; İbn Ya‘îş, 1393/1973: 37, 62; et-Teftâzânî, 1432/2011: 100; Yûhannâ Mirzâ, 1433/2012: II, 559).

Fiiller zaman bakımından bir isimlendirme ve tasnife tâbî tutulduğu gibi aşağıda verildiği şekliyle de bir takım taksimata tâbî tutulmuştur:

¹ Ğâbir kavramı ezdâddan yani aynı anda iki zıt şeyi birlikte ifade eden kelimelerdendir. Başka bir ifadeyle hem mâzî hem de müzâri fiili için kullanılabilir. (İbnü’l-Enbârî, 1407/1987: 129; el-Meydânî, 1299: 4; Yûhannâ Mirzâ, 1433/2012: I, 191).

1. Asli Harflerinde İlet Harflerinin Bulunup Bulunmaması Bakımından İsimlendirilme

Sahih (صحيح), sâlim (سالم), misâl (مثال), ecvef (أجوف), nâkıs (ناقص), lefif (لفيف) ve mu'tel (معتل), mu'telu'l-fâ (معتل الفاء), mu'telu'l-ayn (معتل العين), zü's-selâse (ذو الثلاثة), mu'telu'l-lâm (معتل اللام), zü'l-erba'a (ذو الأربعة), mu'telu'l-ayn ve'l-lâm (معتل العين واللام), lefifü'l-makrûn (لفيف المقرون), mu'telu'l-fâ ve'l-lâm (معتل الفاء واللام), lefifü'l-mefrûk (لفيف المفروق), mu'telu'l-fâ ve'l-ayn (معتل الفاء والعين), mu'telu'l-fâ ve'l-ayn ve'l-lâm (معتل الفاء والعين واللام) isimlendirmeleri gibi.

2. Fâillerinin Zikredilip Zikredilmemesi Açısından İsimlendirme

Malûm (معلوم), el-mebnî li'l-fâil (المبني للفاعل), meçhûl (مجهول), el-mebnî li'l-mef'ûl (للمفعول المبني), müsemma'l-fâil (مسمى الفاعل) ve gayr-ı müsemma'l-fâil (غير مسمى الفاعل) isimlendirmeleri gibi.

3. Kökünde Hemze Harfinin Bulunup Bulunmaması Bakımından İsimlendirilme

Mehmûz (مهموز), mehmûzu'l-fâ (مهموز الفاء), mehmûzu's-sadr (مهموز الصدر), mehmûzu'l-ayn (مهموز العين), mehmûzu'l-evsat (مهموز الأوسط), mehmûzu'l-lâm (مهموز اللام), mehmûzu'l-'icz (مهموز العجز) isimlendirmeleri gibi.

4. Cinsiyet ve Şahıs Bakımından İsimlendirilme

Müzekker (مذكر), müennes (مؤنث), gâib (غائب), gâibe (غائبة), muhatab (مخاطب), muhataba (مخاطبة) ve mütekellim (متكلم) isimlendirmeleri gibi.

5. Geçişli Olup Olmama Bakımından İsimlendirilme

Müteaddî (متعدّي), lâzımî (لازمي), kâsır (قاصر), vâsite (واسطة), nâkıs (ناقص), nuksân (نقصان), temâm (تمام), müessir (مؤثر) ve gayr-ı müessir (غير مؤثر) isimlendirmeleri gibi.

6. Kök Harflerinin Sayısı ve Kaç Ek Alıp Almadığı Bakımından İsimlendirilme

Sülâsî (ثلاثي), sülâsî mücerred (ثلاثي مجرد), sülâsî mezid (ثلاثي مزيد), rubâ'î (رباعي), rubâ'î mücerred (رباعي مجرد), rubâ'î mezid (رباعي مزيد), benâtü's-selâs (بنات الثلاث), benâtü'l-erba'a (بنات الأربعة), evlâdü's-selâs (أولاد الثلاث), evlâdü'l-erba'a (أولاد الأربعة), zevâtü'l-arb'a (ذوات الأربعة), zü'l-erba'a (ذو الأربعة), zü'l-hamse (ذو الخمسة) zü's-sitte (ذو الستة) ve münşa'ibe (منشعبة) isimlendirmeleri gibi.

7. Genel Kurala Uyup Uymama Bakımından İsimlendirilme

eş-şâz (الشاذ) ve eş-şâzü'l-masmû' (المسموع الشاذ) isimlendirmeleri gibi.

8. Anlam Bakımından İsimlendirilme

Müşterek (مشترك), hâs (خاص), mu'lem (معلم) ve sâzec (سازج) isimlendirmeleri gibi.

9. Lafz Bakımından İsimlendirilme

Müfred (مفرد) ve mürekkeb (مركب) isimlendirmeleri gibi.

10. Çekimli Olup Olmama Bakımından İsimlendirilme

Mutasarrıf (متصرف), gayr-ı mutasarrıf (غير متصرف), müştak (مشترك) ve câmid (جامد) isimlendirmeleri gibi.

11. Pekiştirme Bakımından İsimlendirilme

Müekked (مؤكد) ve gayr-ı müekked (غير المؤكد) isimlendirmeleri gibi.

12. Kök Harflerinin Benzer Olup Olmaması Bakımından İsimlendirilme

Müdâ'af (مضاعف), müdâ'afe (مضاعفة), id'âf (اضعاف), el-esamm (الأصم), el-mutâbek (المطابق) isimlendirmeleri gibi.

13. Sayı Olarak İsimlendirilme

Müfred (مفرد), tesniye (تثنية) ve cem' (جمع) isimlendirmeleri gibi.

14. Sürekli Kullanılış Bakımından İsimlendirilme

Memât (مماث) isimlendirmesi gibi. (Sibeveyhi, 1402/1982: III, 194, 211, 220, IV, 376; el-Müberred, 1415/1994: II, 105, 109, 122; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: III, 113, 138, 149, ez-Zeccâcî, 1404/1984: 396; İbnü'l-Müeddîb, 1425/2004: 286, 360, 400; el-Fârâbî, 2003: I, 77; el-Fârisî, 1389/1969: II, 212-220; ez-Zemahşerî, 1425/2004: 243, 244, 257, 259, 264, 278, 285, el-Cürcânî, 1407/1987: 36, 44, 56, 57; İbnü'l-Ferhân, 1407/1987: I, 17; İbnü'l-Hâcib, 1415/1995: 17, 22, İbnü'l-Esîr, 1420/1999: I, 13; İbnü'l-Kabîsî, 1414/1993: 40, 41, 72, 81, 90; İbn Uşfûr, 1996: 115-123; el-Esterâbâdî, 1402/1982: I, 67-70, 113, 138; el-Endelûsî, 1402/1982: 106; 1419/1998: I, 67-112; İbn Ya'îş, 1393/1973: 37-89; es-Suyûtî, 1418/1998: III, 5-7, 13, 260- 270; et-Teftâzânî, 1432/2011: 75, 89, 138,139, 152, 154, 155, 165, 183,184, 204, 205, 211, 214, 216, 217; eş-Şenkîfî, 1424/2003:12, 49, 51; Ebû'l-Mekârim,

1428/2007: 53-150; el-Hamlâvî, 1999: 13-36; er-Rufâyi‘a, 1426/2006: 271-273; Ubâde, 1432/2011: 42).

Aktarılan bilgilere binaen fiilin kategorik olarak çok fazla kısımlara bölümlendirilmesinin nedeni bireysel yaklaşımlar ve kısmen de olsa dönemin talebelerine yönelik bir kolaylaştırma girişimi şeklinde özetlenebilir.

1.1.4. Mef‘ûl Kavramı

Mef‘ûl kavramı, çeşitli kısımları ve yönleriyle birlikte ilk dönemden beri herhangi bir anlam değişikliğine uğratılmadan gramerciler tarafından çok detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Örneğin Sîbeveyhi, mef‘ûl‘u, bazen *mef‘ûl bih* (المفعول به) bazen *mef‘ûl mutlak* (المفعول مطلق) bazen de *mef‘ûl fih* (المفعول فيه) çeşitlerini içine alacak şekilde genel kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 34- 37). Nedensellik bildiren mef‘ûlu ele aldığı *mef‘ûl leh* (المفعول له) kavramını da kullanan Sîbeveyhi *mevku‘ leh* (الموقوف له) şeklinde bir kavramı da dillendirir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 367, 369). Birliktelik anlamı taşıyan mef‘ûlu aktardığında *mef‘ûl me‘a* (المفعول معه) kavramı ile beraber *mef‘ûl bih* (المفعول به) kavramına da yer verir. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 297).

Sîbeveyhi “mef‘ûl mutlak” (المفعول مطلق) kavramını ifade etmek için *ismu‘l-hadesân* (اسم الحدثان), *fiil* (الفعل), *masdar* (المصدر) ve *te‘kid* (التوكيد) şeklinde bir takım farklı adlandırmaları da kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 34, 231, 232, 378). Bu kavramın Kisâi tarafından *fiil* (الفعل), Ferrâ tarafından da *masdar* (المصدر) şeklinde kullanıldığı da olmuştur. (en-Nehhâs, 1405/1985: I, 201; el-Ferrâ, 1403/1983: II, 135).

Basra temsilcilerinden olan el-Müberred’in, herhangi bir cümle içinde mansûb olarak gelen öğelerin ya *mef‘ûl* (المفعول) ya da lafz ve mana itibarıyla *mef‘ûle benzeyen* (مشبه بالمفعول) şeklinde genel bir başlık altında değerlendirdiği ayrıca *masdar* (مصدر), *mef‘ûl bih* (المفعول به) ve *mef‘ûl fih* (المفعول فيه) kavramlarına ayrı bir parantez açtığı görülür. Müberred, *hâl* (الحال) kavramının da *mef‘ûl fih* olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki görüşü de bir grup gramerciye atfeder. (el-Müberred, 1415/1994: IV, 166, 299, 300). İbnü’s-Serrâc ise çok açık bir şekilde mef‘ûllerin beş kısmı olduğunu belirterek bunların sırasıyla *mef‘ûl mutlak* (المفعول مطلق), *mef‘ûl bih* (المفعول به), *mef‘ûl fih* (المفعول فيه), *mef‘ûl leh* (المفعول له) ve *mef‘ûl me‘a* (المفعول معه) olduğunu belirtir. (İbnü’s-Serrâc, 1417/1996: I, 159).

Kûfeliler yukarıda aktarılan mef‘ûl çeşitlerinden sadece *mef‘ûl bih* (المفعول به) kavramını kullanırlar, diğerlerini de *mef‘ûle benzeyen* (مشبه بالمفعول) şeklindeki başlığın altında değerlendirirler. (el-Ezherî, 1421/2000: I, 490; es-Suyûtî, 1418/1998: II, 6; el-Mahzûmî,

1377/1958: 308, 309). Ferrâ da *mef'ûl bih* (المفعول به) kavramını bazen *mef'ûl bihâ* (مفعول بها) bazen de *يقع عليه الفعل* “üzerine eylemin vuku bulunduğu şey” şeklinde açıklar. Ayrıca o, *mef'ûl leh* (المفعول له) kavramını *tefsîr* (التفسير), *mef'ûl fih* (المفعول فيه) kavramını *mahal* (المحل), *mef'ûl me'a* (المفعول معه) kavramını da *es-sarf* (الصرف) şeklinde ifade eder. Kisâî'nin de *mef'ûl fih* (المفعول فيه) kavramını *sıfat* (الصفة) olarak adlandırdığı kaydedilmektedir. (el-Ferrâ, 1403/1983: I, 17, 35, 73; II, 78, 89, 90; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 204; el-Ezherî, 1421/2000: I, 515; el-Velîdî, 2006: 26).

Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö:311/923)'ın bazen *mef'ûl leh* (المفعول له) kavramını sarahaten kullandığı görülmekle beraber bazen *ma'na'l-mef'ûl leh* (معنى المفعول له) şeklinde bir ifadeyi kullandığı da görülür. (ez-Zeccâc, 1408/1988: I, 97, 279; el-Velîdî, 2006: 27, 28). Öte yandan *وَاخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا أَلِيمَاتِنَا يَهْدِيَ بِلَدِّهِمْ* “Musa, kavminden, belirlediğimiz yere/bölgeye gitmek üzere yetmiş adam seçti.” (Araf, 7/155). ayeti üzerinden ilgili bazı eserlerde *mef'ûl minh* (المفعول منه) şeklinde bir kavramın Ebû Said es-es-Sîrâfî (ö: 368/979) tarafından dillendirildiğine yönelik rivayetler de bulunmaktadır. (İbn Hişâm, 2004:188; es-Suyûtî, 2007: III, 75, 76; el-Velîdî, 2006: 31).

Aslında *mef'ûl* kavramı hakkındaki sorun, *mef'ûlun* net bir şekilde sınıflarının belirlenmemiş olmasıyla birlikte bazı çeşitlerinin sonradan oluşturularak alakasız bir şekilde isimlendirilmesi şeklinde özetlenebilir.

1.1.5. Zarf Kavramı

Zarf kavramı Sîbeveyhi tarafından doğrudan kullanılmıştır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: III, 289). O, *zarf-ı mekân* (الظرف المكان) ve *zarf-ı zaman* (الظرف الزمان) kavramlarına ise sadece işaret etmekle yetinmiştir. Sîbeveyhi bazen “bir an” anlamına gelen *hîn* (الحين) sözcüğüyle beraber *gayet* (الغاية), *mevkû' fih* (موقع فيه) ve *mekeven fih* (مكون فيه) şeklindeki isimlendirmeleri de zarf karşılığında kullanır. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 216-219, 222, 227, 403, 404; III, 286). Müberred ve ez-Zeccâcî (ö: 337/949) ise *zarf* la beraber genelde *mef'ûl fih* (المفعول فيه) ve *el-vi'â'* (الوعاء) ifadelerini kullanırlar. (el-Müberred, 1415/1994: IV, 139, 328-332; ez-Zeccâcî, 1404/1984: 316, 317).

Sîbeveyhi *zarf-ı zaman* anlamında *zurûfu'd-dehr* (ظروف الدهر) tamlamasını da kullanmakla birlikte *cârr* ve *meçrûru* (الجار والمجرور) zarf olarak değerlendirip *müstakar* (الظرف المستقر) ve *lağv* (الظرف اللغو) nitelemelerine de işaret eder. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 55, 56; 1408/1988: II, 52, 91). Diğer Basralı gramercilerin de aşağı yukarı bu yönde bir adlandırımına ve kavramlaştırmaya gittikleri görülmektedir. (el-Müberred, 1415/1994: II, 118, III, 176, 274, IV, 171, 302, 328, 329,

351, 406; el-Ahfeş, 1411/1990: 54, 92, 93, 171, 214, 223, 256, 350, 396, II, 429, 502, 570; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 190-200).

Kûfelilerin *zarf* kavramı yerine genellikle *mahal* (المحل), bazen de *sıfat* (الصفة) kavramını kullandıklarına rastlanır. (İbnü'l-Enbârî, 2002: 48). Arap gramer âlimi ve dilci Ebû Mansûr el-Ezherî (ö: 370/980), *zarf* kavramının Halil'e, *mahal* kavramının Kisâî'ye, *sıfat* kavramının ise Ferrâ'ya ait olduğunu söyler. (el-Ezherî, 1384/1964: XIV, 373).

Aslında *zarf* kavramı hakkında önemli dilci ve gramercilerin yaklaşım ve anlayışları daha fazla ön plana çıkar. Yine de bir önceki kavram gibi ekol ihtilaflarının yansıdığı bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda verilen gramer kavramları hakkındaki farklı isimlendirmelerin oluşturduğu sorun kadar olmasa da bazen hiç kimsenin duymadığı bir kavramı kullanıp dikkatlerine üzerine çeken gramerciler de olmuştur. Örneğin Abdülkâhir el-Cürçânî de *el-mezîd* (المزيد) anlamını karşılamak için *el-ef'âlu'l-münşe'ibe* (الأفعال المنشعبة); baştan sona ve sondan başa doğru okunan sözcüklerin içerdiği harfleri karşılayan sözcükleri de (كلم ve ملك gibi) *el-kalbu'l-müstevî* (القلب المستوي) şeklinde isimlendirir. (el-Cürçânî, 1407/1987: 27, 44).

Keza İbn Feddâl el-Mücâşi'î istisnâ'ya (الإستثناء) *el-mef'ûl dûneh* (المفعول دونه); İbn Felâh el-Yemenî, *esma sitte* (الأسماء الستة) olarak bilinen isimleri *el-âhâd* (الأحاد); Şihâbüddîn el-Karâfi, *müstesnâ minh* (المستثنى منه) için *el-muhrec minh* (المخرج منه) ifadesini kullanır. (İbn Feddâl, 1406/1985: 175; İbn Felâh, 1404/1984: II, 262; el-Karrâfi, 1402/1982: 373).

Aktarılanlara binâen kısaca şunlar söylenebilir: Arap dil kurallarının oluşturulma sürecinden sonra gelişim ve tekâmül süreçleri boyunca bireysel ve kolektif yaklaşımlar çok fazla ön plana çıkmıştır. Özellikle ilmi birikimini Basra'dan aldıktan sonra Kûfe'de oldukça özgür bir şekilde hareket eden dilci ve gramercilerin oluşturdukları ilim meclisleri gelişigüzel fikri yaklaşımlarının önünü açtığı gibi zamanla bir taraftarlık anlayışın ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Nitekim Ebû Hatim es-Sicistânî (ö: 255/869)'nin ” *Basra bölgesi dışında kalan dilci ve gramerciler ancak kendilerine nispet edilmesi için bir kavramı oluşturur ve icat ederler. Örneğin onlar cerr kavramını hafd, zarf kavramını sıfat, cerr harflerini sıfat harfleri ve atf'ı da nesak olarak adlandırıyorlar.* ” şeklindeki eleştirisi, Basra dışında kalan bölgelerin ilmi anlamdaki yetersizliklerini göstermesinin yanı sıra gramerin bazen kişisel arzulara alet edildiğini de göstermektedir. (Ebû't-Tayyib el-Lügavî, 1375/1955: 101, 102).

1.2. Tanım Düzeyindeki İhtilaflar

Aslında gramer sahasında çok fazla dillendirilen kavramların tanımları hakkındaki belirsizlikler ve tartışmaların oluşturduğu sorunun bir önceki sorundan daha fazla belirgin ve ağır bastığı söylenebilir. Zira gramerin teşekkül sürecinden tekâmül sürecine kadar bir takım kavramlar etrafında iki tane aynı tanıma rastlamak bile mümkün görünmektedir. Bu açıdan burada sadece anlaşılabilir bir cümlenin temel öğeleri olan fiil-fâil ve mübtedâ-haber kavramları için yapılmış olan tanımlar ve âmilleri hakkındaki ihtilafların aktarılmasıyla yetinilecektir. Başka bir ifadeyle sadece fiil ve isim cümlelerinin temel öğeleri ele alınacaktır.

1.2.1. Fiil ve Fâil Kavramları

Aslında Sîbeveyhi'nin tanımı bir tarafa bırakılırsa ilk başlarda genelde fiil için yapılmış olan tanımların basit örnekler ve bazı özellikleri vurgulanarak ele alınmaya çalışıldığı söylenebilir. (ez-Zübeydî, 2011: 47, el-Fârisî, 1389/1969: I-II, 7; İbn Cinnî, 1988: 15; İbn Fâris, 1414/1993: 86).

Fiilin tanımına yönelik ilk eleştiriler Zeccâcî'nin, الفعل على أوضاع النحويين، ما دل على حدثٍ وزمانٍ ماضٍ أو مستقبلٍ *Nahivcilerin koyduğu kurallar doğrultusunda fiil, bir hadesle/eylemle beraber mazi veya müstakbel bir zaman dilimine delâlet eden şeydir.* şeklindeki tanımı üzerinde de yapılmaya çalışılmıştır. (ez-Zeccâcî, 1399/1979: 52; 1404/1984: 1). Zira İbn 'Uşfûr, Zeccâcî'nin ele aldığı tanımın iki yönden hatalı olduğunu belirterek şu şekilde bir eleştiri yapar: Birincisi, belirsizlik içerdiği gerekçesiyle tanımlarda kullanılmaması gereken mâ (ما) ve ev (أو) gibi edatların kullanılmış olması, ikincisi ise tanımın şimdiki zaman (hâl) diliminden yoksun bırakılarak sadece mâzî ve müstakbel zaman dilimleri doğrultusunda ele alınmış olmasıdır. (İbn 'Uşfûr, 1419/1998: I, 26). Bu eleştirilerden sonra kendisine göre en doğru tanım ise şu şekilde verir: الفعل كلمة أو ما قوته قوة كلمة، تدل على معنى في نفسها وتعرضُ ببنيتها للزمان *Fiil, binası/yapısı ile zamanla birliktelik eden ve kendisinde bulunan bir manaya delâlet eden (bizatihi) bir kelime veya potansiyel bir kelimedir.* (İbn 'Uşfûr, 1419/1998: I, 26).

Zeccâcî'nin tanımını, belirsizlik ve tanımlarda kullanılmaması gereken mâ (ما) ve ev (أو) gibi edatların kullanılmış olması gerekçesiyle eleştiren İbn 'Uşfûr' un da eş-Şevbîn olarak bilinen Ebû Ali Ömer b. Muhammed el-İşbîlî tarafından sert bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Çünkü Şevbîn'e göre tanımlarda mâ (ما) ve ev (أو) gibi edatların kullanılmaması yönündeki yaklaşım kelimcılara aittir ve bunun nahivcilerin yapmış oldukları tanım ve açıklamalarda da olmazsa

olmaz şeklinde bir kıstas olarak görülmesi bir akıl tutulması ve deliliktir. (eş-Şelebîn, 1413/1993: I, 229, 230).

Batalyevsî de Zeccâcî'nin tanımını, şimdiki zaman (hâl) diliminden yoksun bırakılarak sadece mâzî ve müstakbel zaman dilimleri doğrultusunda ele alınmış olmasını doğru bulmadığını belirttikten sonra onun daha sonra fiilleri *mâzî*, *hâl* ve *müstakbel* şeklindeki taksim edişini bir nebze de olsa bu tanımı anlaşılır hale getirdiği yönünde görüş belirtir. (el-Batalyevsî, 1400/1980: 66, 67). Tıpkı isim kavramının tanımında olduğu gibi fiil kavramının tanımında da nahivciler arasında bir ittifakın olmadığını belirten Batalyevsî, Sîbeveyhi, Ahfeş el-Evsat, Kisâî, Ferrâ, Muhammed b. el-Müstenîr (Kutrub), el-Cermî, Ebû Abdillâh et-Tıvâl, Müberred, Ebû İshâk ez-Zeccâc, Ahfeş es-Sağîr, Muhammed b. el-Velîd ve İbn Keysân tarafından yapılmış olan tanımları da vererek Sîbeveyhi'nin tanımı da dâhil olmak üzere tüm tanımlar hakkında bir takım farklı söylem ve eleştirilerin olduğuna değinip bunlardan bazılarını açıklamaya çalışır. (el-Batalyevsî, 1400/1980: 69-72). Hiçbir eleştiri ve itirazı kabul etmeyecek derecede olan tanımın ise Ebû Nasr el-Fârâbî'nin, *الكلمة لفظ دالٌّ على معنى يُمكن أن يفهم بنفسه وحده، ويدلُّ ببنيته لا بالعروض على الزَّمان المحصل الذي* “*Kelime/fiil, sadece kendi kendine bilinmesinin mümkün olduğu bir manaya araz (aslı unsur dışındaki şey) ile değil de bünyesi/yapısı itibariyle o mananın bulunduğu muhassal/belirli zamana delâlet eden bir lafzdır.*” şeklindeki tanımını olduğuna vurgu yapar. (el-Batalyevsî, 1400/1980: 73).

Yukarıda verilen eleştirilere benzer bazı eleştiriler Zemahşerî ve sonrası dönemlerde de yapılmıştır. Nitekim Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* adlı eserini şerh eden İbn Ya'îş onun, *الفعل ما دلَّ على اقتران حدثٍ*, *بزمانٍ* “*Fiil, bir hadesin/olgunun² zaman ile olan birlikteliğine delâlet eden şeydir.*” şeklindeki tanımının, *الفعل لفظة* veya *الفعل كلمة* gibi cümlelerle başladığı takdirde daha anlaşılır olabileceğini belirtir ve tanımlanan şeylerin yakın özüne ait nitelikleri (الجنس القريب) varken uzak özüne ait niteliklerle (الجنس البعيد) tanımlanmasını doğru bulmadığını söyler. (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 243; İbn Ya'îş, 1422/2001: IV, 204, 205). el-Hârîzmî ise Zemahşerî'nin tanımı ile birlikte, *الفعل ما دلَّ على معنى*, *في نفسه مقترناً بزمانٍ محصلٍ* “*Fiil, bir işin/eylemin belirli bir zamana bağlı*

² Hades, fiilin zorunlu olarak kapsadığı manalardan bir tanesidir. Zira fiilde zaman, (herhangi bir eylemin gerçekleştiği-gerçekleşeceği zaman), nispet (eylemin herhangi bir şeye olan aidiyeti) ve hades (fiilin masdar anlamı) gibi üç anlam bulunmaktadır. (el-Câmî, 1430/2009: II, 244, 245). Örneğin *ضَرَبَ* fiili, dövmenin gerçekleştiği zaman dilimini, dövme eyleminin mutlaka bir şeye olan aidiyetini ve dövme eylemi gibi anlamları bir arada kapsamaktadır.

olarak meydana geldiğini bizzat kendinde gösteren kelimeye denir.” tarzında kendisine ait bir tanımı da verir. (el-Hârizmî, 1990: III, 207).

Zemahşerî'nin kullandığı tanımda bağlı-ilişkili (اقتران) kelimesinin yer almaması gerektiği yönünde bir eleştiri de İbnü'l-Hâcib'den gelmektedir. Çünkü ona göre vaz'ı itibarıyla fiilde zaten hades/eylem ve zaman zorunlu bir şekilde bulunmaktadır. (İbnü'l-Hâcib, 1402/1982: II, 3, 4). Kendisinin *el-Kâfiye* adlı eserinde ele aldığı tanım ise şöyledir: “*Fiil, üç zaman (mâzî, hâl, müstakbel) dilimi ile birliktelik etmekle beraber kendi içindeki bir manaya delâlet eden şeydir.*” (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 150). Fakat Zemahşerî'nin tanımındaki birliktelik (اقتران) kelimesini eleştiren İbnü'l-Hâcib'in, kendi tanımında buna yer vermesi düşündürücüdür. Bu durumda söz konusu tanımların gramatik ve retorik boyutlarının incelenmesi ve bu doğrultuda bir karara varılması gerektiği yönünde düşünülmelidir. Çünkü Arap grameri sahasında önemli bir konuma sahip olan şahsiyetlerin çok kolay bir şekilde fark edilebilecek bir takım çelişkili açıklama ve durumlardan kaçınacakları şüphesizdir. Binaenaleyh, fiilin hades ve zamanın birlikteliğine delâlet etmesi ile belirli zaman dilimleri ile birliktelik eden bir manaya delâlet etmesi arasında fark olsa gerektir. Çünkü ilkinde fiilin doğrudan bir birlikteliğe delâlet etmesi kast edilmişken ikincisinde birlikteliğin bulunduğu bir manaya olan delâlet kast edilmiştir.

Fiil kavramının tanımı hususunda nahivcilerin ortak bir yaklaşım sergileyemediklerini söyleyen ve onların bu tutumlarını eleştiren diğer bir gramerci de İbn Harûf (ö: 609/1212) tur. Kendisi Sîbeveyhi tarafından yapılmış olan tanımı çok beğendiğini söyledikten sonra Fârâbî'nin tanımı ile büyük ölçüde benzerlik arz eden bir tanım ile birlikte, *إن شئت قلت الفعل عبارة عن اللفظ المصوغ للزمان المعرب عن الحدث*, “*İstersen fiil, olguyu açığa çıkartan zaman için oluşturulan lafzdan ibarettir de diyebilirsiniz.*” tarzında bir tanıma da yer verir. (İbn Harûf, 1419/1998: I, 254, 255).

Bir takım eleştirileri sesleri İbn Mâlik (672/1274)'in ele aldığı tanım etrafında da yükselmiştir. Örneğin ed-Demâmînî, İbn Mâlik'in *الفعل كلمة تُسند أبدأ، قابلة لعلامة فرعية المسند إليه* “*Fiil, kendisine isnad edildiği şeyin fer'ilik alametini (yani müenneslik te'si (التأنيث تاء) muhataba ya'sı (جمع واو) ve müzekker çoğul vavı (ألف التثنية) tesniye elifi (ياء المخاطبة) ve müennes çoğul nununu (نون جمع المؤنث) alabilen) ve sürekli olarak başka bir şeye isnad edilen bir kelimedir.*” şeklindeki tanımında yer alan sürekli (أبدا) kaydını eleştirmiştir. (İbn Mâlik, 1387/1967: 3; 1410/1990: I, 9; ed-Demâmînî, 1403/1983: I, 78, 79). Ebû Hayyân'da İbn Mâlik'in tıpkı isim kavramında olduğu gibi fiil kavramının tanımında da genel olarak nahivcilerin takip ettiği yöntemin dışına

çıkıldığını ayrıca “kendisine isnad edildiği şeyin fer’ilik alametini alabilen” anlamına gelen “قابلية لعلامة فرعية المسند إليه” şeklinde yeterince anlaşılacak bir ifade kullandığını öne sürerek eleştirisini dile getirmektedir. (el-Endelûsî, 1419/1998:I, 47, 48). Ona göre fiilin en güzel açıklandığı tanım ise şu şekilde olmalıdır: الفعل كلمة متعرضة ببنيتهَا لزمان معناها “Fiil, yapısı ile kendisinde bulunan mananın zamanını gösteren bir kelimedir.” (el-Endelûsî, 1419/1998: I, 48).

Görüldüğü gibi fiil için yapılmış olan tanımlar ilk başlarda sade ve anlaşılır iken özellikle Zeccâcî’den sonra tanımlarda olması veya olmaması gereken ölçütler üzerinde çok yoğun eleştirilere sahne olmuştur. Öte yandan dönemin akli akımlarının çok fazla etkisi altında kalan gramercilerin fiil için yapmış oldukları birbirinden farklı tanımları en kapsamlı ve en doğru tanım olarak sunmaları, var olan eleştirilere doyurucu bir cevap olmamış aksine yeni yeni eleştirilerin önünü açmıştır. Sonuçta nesilden nesle bu şekilde aktarılmaya çalışılan gramer kavramları muğlâklığını hep korumuş ve hâlâ da korumaktadır.

Fiil cümlesinin diğer bir temel unsuru olan fâil için yapılmış olan tanımların da ilk dönemlerde sade ve anlaşılır cümlelerle yapıldığına rastlanmaktadır. Bu tanımların bazen fâilin âmilini kapsayacak şekilde de ele alındığı gözlenmektedir. (İbnü’s-Serrâc, 1417/1996: I, 72; İbn Cinnî, 1988: 33; İbn Burhân, 1404/1984: 41).

İbnü’l-Habbâz (ö: 638/1241) da genelde nahivciler nezdinde kabul gören tanımı şu şekilde verir: الفاعل كل اسم أسند إليه فعل حقيقي غير مُغَيَّر “Fâil, her zaman önce (fiil cümlesinin başı) olması koşuluyla gerçek ve niteliği değişmemiş (bina mechule dönüştürülmemiş) bir fiil veya şibih fiilin kendisine isnat edildiği her isimdir. (İbnü’l-Habbâz, 1423/2002: 119). Bu tanımda da özellikle fâile isnad edilen fiilin bina malum olmasına vurgu yapılmış ki tanım nâibu’l-fâili de kapsamassın. Zira Ebu’l-Kasım ez-Zemahşerî’nin ele aldığı tanımda olduğu gibi fâilin tanımını, özellikle nâibu’l-fâili kapsayacak şekilde verenler de olmuştur. (es-Zemahşerî, 1425/2004: 44; İbnü’l-Hâcib, 1402/1982; I, 158; el-Câmî, 1430/2009: I, 151; el-Esterâbâdî, 1996: I, 187; el-Endelûsî, 1419/1998: VI, 179, 180; ed-Demâmînî, 1403/1983: IV, 220).

Fâil için yapılan tanımı anlaşılabilir ve kapsayıcı bulmayıp sadece bu açıdan eleştirenler de bulunmaktadır. Örneğin İbn Cemâ’a İbnü’l-Hâcib’in *el-Kâfiye* adlı eserinde yer alan, الفاعل وهو ما أسند إليه الفعل “Fâil, malum (yani) yapısı mechule dönüştürülmemiş fiilin ya da şibih fiilin kendisine isnad edildiği ve öncesinde bulunduğu şeydir.” şeklindeki tanımını kapsayıcı bulmadığını açıkça beyan eder. مررت برجل في يده صقرٌ. öncesinde herhangi bir fiil ve şibih fiil olmadığı

halde tüm nahivciler tarafından fâil olarak değerlendirildiğini de ifade ederek bu yaklaşımını gerekçelendirmeye çalışır. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 26; İbn Cemâ'a, 2000: 87). Tanımda yer alan *على جهة قيامه* ifadesini de eleştiren İbn Cemâ'a bunun yerine *على صيغته الأصلية* ibaresinin getirilmesini daha makul karşılar. (İbn Cemâ'a, 2000: 87).

Ebû Hayyân el-Endelûsî de İbn Mâlik'in *الفاعل هو المسند إليه فعل* "Fâil, tâm olan, fâilden önce gelen, boş olan (içinde, kendisinden önce bulunan bir şeyin zamirini barındırmayan) ve mechule dönüştürülmemiş bir fiilin veya fiil anlamını taşıyan (sözcüğün) kendisine isnad edildiği şeydir." tarzındaki tanımında yer alan *مقدم* ifadesinin olmaması gerektiğini söyler. Çünkü ona göre fâile isnad edilen fiilin fâilden önce bulunma durumu fâilin bir hükmüdür. Birşeyin hükmü onun özsel bir niteliği olmadığı için de asla tanımında yer almaması gerekir. (İbn Mâlik, 1387/1967: 75; 1410/1990: II, 105; el-Endelûsî, 1419/1998: VI, 176). Tanımda *المسند* *فارع* kaydının getirilmesini de anlamsız bulan Ebû Hayyân tanımın zorluğundan duyduğu rahatsızlığını açıkça belirtir. (el-Endelûsî, 1419/1998: VI, 179, 180).

1.2.2. Fâilin Âmili

Grmercilerden kahir ekseriyet fiilin fâilde âmel ettiğini söylemektedir.³ Fâilin âmili fiil değil de fiilin fâile olan isnadı şeklinde değerlendirenlerin ise İbnü'l-Enbârî (Ebu'l-Berekât) ve Halef b. Yusuf eş-Şenterînî (ö: 532/1138) olduğu aktarılmaktadır. (İbnü'l-Enbârî, 1377/1957: 79; el-Esterâbâdî, 1996: I, 73; İbn Mâlik, 1387/1967: 75; el-Endelûsî, 1419/1998: VI, 182). Bununla birlikte fâilde âmel eden şeyin ihdâsü'l-fiil (احداث الفعل) yani fiilin meydana getirilmesi, fâiliyet anlamı (معنى الفاعلية) ve mübtedâya olan benzerliği (شبهه بالمبتدأ),

³ Nitekim Sîbeveyhi, Ebu'l-Abbâs el-Müberred, Ebû Said es-Sîrâfî, Ebu'l-Kasım ez-Zeccâcî, Ali b. İsa er-Rummânî, Abdullah b. Ali es-Saymerî, ez-Zemaşşerî, Ebu'l-Hasan Ali el-Esfehânî (ö: 543/1149), Sadru'l-Efâdil el-Hârizmî, Radî el-Esterâbâdî, Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, eş-Şelevbîn, İbn Ufûr, İbnü'l-Hâcib, İbn Mâlik, İbn Akîl, İbnü'l-Ferhân, Ebû Hayyân el-Endelûsî, Abdurrahman el-Câmî, Yahya el-Alevî ve Celâlüddîn es-Suyûtî gibi önemli şahsiyetler fâilde âmel eden şeyin fiil olduğunu söylerler. (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 33-35; el-Müberred, 1415/1994: I, 147; es-Sîrâfî, 1429/2008: I, 257, 258; ez-Zeccâcî, 1404/1984: 10; 1399/1979: 135; er-Rummânî, 1414/1993: I, 178; es-Saymerî, 1402/1982: I, 107; ez-Zemaşşerî, 1425/2004: 44; el-Esfehânî, 1411/1990: 313; el-Hârizmî, 1990: I, 233; el-Esterâbâdî, 1996: I, 187; el-Ukberî, 1406/1986: 263; eş-Şelevbîn, 1413/1993: I, 232, 233; İbn Ufûr, 1392/1972: I, 53; İbnü'l-Hâcib, 1402/1982: I, 159; İbn Mâlik, 1387/1967: 75; 1410/1990: II, 105; İbn Akîl, 1400/1980: I, 386; İbnü'l-Ferhân, 1407/1987: I, 100, 101; el-Endelûsî, 1419/1998: VI, 181, 182; el-Câmî, 1430/2009: I, 148; Yahya el-Alevî, 1430/2009: I, 203; es-Suyûtî, 1418/1998: I, 510-512).

olabileceği de söylenmiştir. (İbnü'n-Nahhâs, (1424/2004: 81, 82; es-Suyûtî, 1418/1998: I, 510-512; ed-Demâmî, 1403/1983: IV, 221). Söz konusu bu yaklaşımlar da eleştirilmiştir. Örneğin İbnü'l-Habbâz fâilde âmel eden şeyin bizzat isnad değil müsned olduğunu öne sürer. Fâilde âmel eden şeyin *el-fâiliyyet* (الفاعلية) yani bir ismin fâil olma durumu olduğunu söyleyenlerin varlığına da işaret eden İbnü'l-Habbâz bu görüşü de sakıncalı bularak reddeder. (İbnü'l-Habbâz, 1423/2002: 120). İsnadın fâilde âmel edemeyeceğini belirten diğer bir gramerci de İbn Ya'îş'tir. O, fâilin âmilinin fiil olduğunu açıkça söyledikten sonra isnadın manevi bir etken olması hasebiyle fâilde âmel edemeyeceğini savunur. (İbn Ya'îş, 1422/2001: I, 201).

Elbette ki yukarıda aktarılan yaklaşımlara verilebilecek örnekler daha fazladır. Fakat burada, olumlu veya olumsuz etkenler çerçevesinde neredeyse ilk dönemlerden itibaren gramer alanına bir başıboşluk ve serbestliğin hâkim olduğu, bazı kanıtlar sunulmuş gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte (daha önce belirtildiği gibi) bazen belli bir ekolün yaygınlaştırılması ya da tamamıyla bir kolaylaştırma fikrinin ürünü olarak bir takım faaliyetlerin yapıldığından da kuşku duyulmamalıdır. Lakin Sîrâfi'nin de dediği gibi bireysel ön görülerin gölgesinde sergilenen tüm bu yaklaşımlar, mübtedileri zorlamayan ve tamamıyla onların razı olabileceği bir düzeyde olmalıdır. (es-Sîrâfi, 1429/2008: I, 15).

1.2.3. Mübtedâ ve Haber Kavramları

Mübtedâ ve haberin tanımlarına bakılırsa Sîbeveyhi, Müberred ve İbnü's-Serrâc'ın tanımlarında olduğu gibi bazen her ikisinin ayrı ayrı bazen de birlikte tanımlandığı görülecektir. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 126; Müberred, 1415/1994:IV, 126; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 58, 62). Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî tarafından yapılmış olan tanımlar da bu düzeyde değerlendirilebilir. (el-Fârisî, 1389/1969: I-II, 29; İbn Cinnî, 1988: 28).

Bu bağlamda ilk somut eleştiri İbnü'l-Hâcib tarafından yapılmıştır. Nitekim o, Zemahşerî'nin, *هما الاسمان المجردان للإسناد* “Onlar (mübtedâ ve haber) isnad için (lafzî âmillerden soyutlanmış) iki isimdir” şeklinde verdiği ve mübtedâ ve haber kavramlarını bir arada açıklamaya çalıştığı tanımını, haddi zatında iki ayrı şeyin tek bir gerçekte tanımlanamayacağını ileri sürerek reddeder. (ez-Zemahşerî, 1425/2004: 47; İbnü'l-Hâcib, 1402/1982: 179, 180). Onun *المبتدأ هو الاسم المجرد عن العوامل اللفظية مسندا إليه، أو الصفة الواقعة بعد حرف النفي أو ألف الاستفهام* “Mübtedâ, müsned rafe'ce lâzaher. ve l-xber'ü l-mjrd'ü l-msnd'ü be l-mğâir'ü l-lvfe l-mnzkr'ü. ileyh olmakla beraber lâfzî amillerden soyutlanmış isimdir veya nefiy harfi ya da bir zahir/açık (kelimeyi) ref' edecek şekilde istifhâm

elifi/hemzesi sonrasında bulunan sıfattır; haber (ise) (mübtedânın tanımında) zikredilen sıfatın zıddı olup (lâfzî âmillerden) soyutlanmış (ve) müsned bih (konumunda) olan şeydir.” biçiminde mübtedâ ve haberi ayrı ayrı tanımlamasını yerinde bulan el-Kâfiye'nin şarihleri er-Radî el-Esterâbâdî ve el-Mehdî Salâh b. Ali (ö: 849/1445) de aynı gerekçeye işaret ederler. (İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 34-37; el-Esterâbâdî, 1996: I, 223, 224; el-Mehdî, 1424/2003: I, 229, 230).

Öte yandan, *Kâfiye*'nin önemli şârihleri arasında yer alan İbn Mâlik ve İbn Cemâ'a, neredeyse mübtedâ ve haberin tanımında yer alan her bir cümle ve kavram için İbnü'l-Hâcib'i eleştirmekte ve tanımların daha kapsayıcı olması gerektiği yönünde görüş ifade etmektedirler. (İbn Mâlik, 1410/1989: 129-133; İbn Cemâ'a, 2000: 97-100). Bu eleştiriler kısmî bir şekilde İbnü'n-Nahviyye tarafından da dile getirilmiştir. (İbnü'n-Nahviyye, 1409/1988: I, 65, 66).

Tanım hususunda kendisinden önce yaşamış olan gramercileri eleştirmekten geri kalmayanlar arasında Ebû Hayyân el-Endelûsî de yer alır. Zira kendisi İbn Mâlik'in, *المبتدأ وهو ما عديم حقيقة أو حكما عاملا لفظيا من مخبر عنه أو وصف سابق رافع ما انفصل وأغنى. Mübtedâ, hakikaten veya hükmen lâfzî âmilden yoksun olan bir muhbar anı (kendisinden söz edilen şey) ya da bir önceki edata dayanarak zahir bir ismi ref' eden ve ref' ettiği şey ile de yetinen (yani ref' ettiği şeyi haber hükmüne sokan) ibir sıfattır.*” şeklindeki tanımını uygun görmediğini belirtir. Bu tanımın zihinleri bulandırabilecek kadar girift olduğunu söyleyen Ebû Hayyân kendince şöyle bir tanım daha doğru bulduğunu ifade eder: *المبتدأ هو الاسم المنتظم منه مع اسم مرفوع به جملة. Mübtedâ, kendisiyle merfu' olduğu isim/haber ile düzenlilik kazanan isimdir (ve bunlar birlikte) bir cümledir.*” (İbn Mâlik, 1410/1990: I, 267; İbn Akîl, 1400/1980a: I, 203-205; el-Endelûsî, 1419/1998: III, 256, 257).

Gramercilerin genelde bir takım örneklemeler üzerinden belirtmekle ön plana çıkan İbn Mâlik'in, *والخير الجزء المتم الفائدة. Haber, (anlam açısından cümledeki) faydanın tamamlayıcı parçasıdır.*” şeklindeki tanımında isim cümlesindeki kilit rolün habere biçildiği görülmektedir. (İbn Mâlik, 1428/2007: 86; İbnü'n-Nâzım, 1420/2000: 77). İbn 'Uşfûr, İbn Hişâm, el-Ubbezî, Ebu'l-Kâsım el-Mâlikî (ö: 920/1514) ve el-Fâkihî (ö: 972/1564) tarafından ele alınan tanımlarda da haberin kilit rolü vurgulanmıştır. (İbn 'Uşfûr, 1419/1998: I, 322; İbn Hişâm, 2007: I, 184; el-Ezherî, 1421/2000: I, 189; el-Mâlikî, 1429/2008: 94, 95; el-Fâkihî, 1414/1993: 196-198).

Tüm bu tanımlamalardan ortak bir tanım çıkartıp ve bunu gramercilere havale eden Suyûtî'nin yaklaşımı da eleştiri bazında diğer gramercilerin yaklaşımlarından pek de farklı değildir. Zira kendisi nahivcilerin mübtedâyı, *الاسم المجرد من عامل لفظي غير المزيد ونحوه مخبرا عنه*,

المبتدأ أو وصفا سابقا رافعا لمنفصل كإف (kendisinden konu açılması) *kaydıyla mezid* (anlam olarak varlığı ve yokluğu arasında fark olmayan edat) ve *benzeri konumunda olamayan lâfzî bir âmilden soyutlanmış isimdir ya da öncesine* (bir edata) *dayanarak yeterlilik sağlayan* (haberine yerine geçen) *bir munfasılı* (zahiri ismi) *ref' eden sıfattır.*" şeklinde tanımladıklarını belirttikten sonra neden böyle bir tanımlamayı uygun gördükleri hususunda da geniş bir açıklama yapar. Ardından nahivcilerin ele aldıkları tanımın, efrâdını câmi⁴, ağıyârını ise mâni⁴ (الجامع لأفراده والمانع للأغياره) etme bakımından noksan ve kusurlu olduğu yönündeki eleştirisini de yapar. (es-Suyûtî, 1418/1998: I, 308, 309; 1432/2011: 63).

1.2.4. Mübtedâ ve Haberine Âmili

Mübtedâ ve haber için yapılmış olan tanımlar etrafındaki eleştirel ve muhtelif yaklaşımlar kesinlikle merfu⁴ gelmeleri gereken bu her iki kavramın âmilleri hakkında da sergilenmiştir. Bu konuda bireysel yaklaşımların yanı sıra bir ekol görüşü olarak ön plana çıkmış yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin, Sîbeveyhi, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî, İbn Burhân, İbnü'l-Haşşâb, İbn Mâlik ve Suyûtî'ye göre mübtedânın âmili ibtidâ, haberine âmili ise mübtedâdır. (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 127; el-Fârisî, 1389/1969: I-II, 29; İbn Cinnî, 1988: 29; İbn Burhân, 1404/1984: 34; İbnü'l-Haşşâb, 1392/1972: 115; İbn Mâlik, 1410/1990: I, 267; es-Suyûtî, 1418/1998: I, 309).

Sîbeveyhi'nin eserini şerheden Sîrâfî, Sîbeveyhi'nin kabul ettiği yaklaşımı tamamıyla reddetmemekle beraber gerek mübtedânın gerekse haberine söze ilk başlandığı esnada üzerlerinde herhangi bir lâfzî amilin bulunmamasını (التحرية) bir âmil olarak gördüğünü ve bu yaklaşımı daha doğru bulduğunu söyler. (es-Sîrâfî, 1429/2008: II, 457). Bu şekilde bir yaklaşım İbnü'l-Verrâk, ez-Zamahşeri, es-Saymerî, İbnü'l-Hâcib, Aburrahman el-Câmî ve el-Cezûlî tarafından da sergilenmiştir. (İbnü'l-Verrâk, 1420/1999: 263; ez-Zamahşerî, 1425/2004:48; es-Saymerî, 1402/1982: I, 100; İbnü'l-Hâcib, 1429/2008: 34-36; el-Câmî, 1430/2009: 185, 186; el-Cezûlî, 1988: 93). Müberred, İbnü's-Serrâc, İbn Bâbeşâz ve İbn Burhân'ın yaklaşımları ise mübtedâ'nın ibtidâ, haberine ise ibtidâ ve mübtedâ ile beraber merfu olduğu yönündedir. (el-Müberred, 1399/1979: IV, 126; İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 58; İbn Bâbeşâz, 1977: 346; İbn Burhân, 1404/1984: 33, 34).

⁴ Herhangi bir şeyin tanımı onun hakikatiyle uyumlu diğer tüm şeyleri kapsamaması durumunda efrâdını câmi⁴; hakikatiyle uyumlu olmayanları devre dışı bırakması durumunda ise ağıyârını mâni⁴ şeklinde nitelendirilir.

İbn ‘Uşfûr, mübtedânın konuşan tarafından ilgi gördüğü için (التهم والاعتناء) merfû‘ olduğu yönündeki görüşü ile fâile benzediğinden dolayı (شبهه بالفاعل) merfû‘ olduğu görüşü, والمعانى لم يثبت لها عمل (زيد قائم أبوه) cümlesinde olduğu gibi) ileri sürüp bu şekilde bir yaklaşımın da hatalı olacağını belirttikten sonra lâfzî âmillerden soyut olduğu için merfu olduğunu kabul eden görüşü ise daha sağlam bulduğunu belirtir. (İbn ‘Uşfûr, 1419/1998: I, 340). Haberin, mübtedâyı da *ref* eden ibtidâ ile merfu olduğu görüşünü de yukarıdaki sebepten dolayı reddeden İbn Uşfur, mübtedânın haberin âmili olduğu konusunu da aynı gerekçeden (mübtedânın bazen kendisinden sonra gelen açık bir isimde de amel ettiği yönündeki gerekçe: القائم أبوه ضاحك) dolayı kabul etmez. Haberin hem ibtidâ hem de mübtedâ ile merfu olduğunu savunanların görüşünü ma‘mûlun (معمول) kendi âmilinden (عامل) önce gelemeyeceği şeklinde bir teze bağlayıp reddeden İbn ‘Uşfûr, tıpkı mübtedâda olduğu gibi haberin lâfzî amillerden soyut olduğu için merfu olduğunu dillendirenlerin haklılığına vurgu yaparak bunların yanında yer aldığını açıklar. (İbn ‘Uşfûr, 1419/1998: I, 341, 342).

Hâlid el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrîh ala’t-Tevdîh* adlı eserinde mübtedâ ve haberin âmileri hakkında önceki dilci ve garamercilerce öne sürülen tüm argümanları zayıf kabul ettiğini belirtir. Fakat kendince zayıf kabul ettiği bu argümanların yerine herhangi bir alternatif sunmadan da konuyu kapatır. (el-Ezherî, 1421/2000: I, 196, 197). eş-Şâtıbî’de İbn Mâlik’in aktardığı görüş perspektifinde bir takım açıklamaları ve yaklaşımları verdikten sonra bir serzeniş ve rahatsızlık duygusuyla sözü edilen bu gibi ihtilafların pek de yararlı olamayacağı yönünde kanaat belirtir. (eş-Şâtıbî, 1428/2007: I, 615-617).

Aktarılan bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: . Herhangi bir anlamı ifade etmede kullanılan cümlelerin temel öğeleri olan mübtedâ ve haber kavramlarının isimlendirilmeleri gibi özellikle tanımları ve âmilleri konusunda da çok farklı yaklaşımlar mevcuttur. Özellikle âmil ile ilgili farklı görüşlerin çok erken bir dönemde başladığı ve bu görüş farklılıklarının zaman zaman bir takım sert tartışmaları da beraberinde getirdiği ifade edilebilir. Daha sonraki dönemlerde yazılan muhtasar eserler ve bu eserleri daha anlaşılır hale getirmeye çalışan şârihlerin arasında da bu konuda genel anlamda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu durum, mübtedâ ve haber kavramlarının farklı isimlendirilmeleri ve tanımlandırılmalarıyla beraber bir de farklı âmil veya âmillerle ilişkilendirilmelerine kadar gidince haliyle mübtedâleri çok ciddi

anlamda zora sokabilecek bir gramer felsefesinin oluşumuna da zemin hazırlamıştır.

Sonuç ve Öneriler

İslâm'dan önce de dil ve edebiyatta zengin bir mirasa sahip olan Arap toplumu İslâm ile tanıştıktan sonra özellikle bu dinin kutsal kitabı olan Kur'ânı doğru bir şekilde anlayıp anlatabilmeyi hayati bir mesele olarak görmüştür. Zira zamanla Arap olmayanların İslâm'ı benimsemeleri doğal olarak toplum içerisinde Kur'ân eksenli dil hatalarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum yetkilileri fasih Arapçayı konuşan kabile ve bölgelerin dili ekseninde bir takım kurallar oluşturmaya sevk etmiştir.

Dil kurallarının oluşturulma süreci Basra merkezli olduğu için bu bölgedeki dilci ve gramercilerin varlığı daha çok hissedilmiştir. Yaklaşık bir asır sonra Basralılardan aldıkları eğitimi ve bu alandaki dil birikimlerini Kûfe'ye götürüp bunu bireysel yaklaşımları doğrultusunda sunmaya çalışan Kûfeliler, Basralıların çok fazla ilgi odağı olmalarını kabullenmeyip onlara karşı farklı bir akım geliştirdiler. Şüphesiz ki bu anlayış gramer sahasında bir takım kişisel ve taassubiyetçi yaklaşımların önünü açtı. Böylece Kûfelilerin Basralılara olan muhalafeti, kavram alanı açısından gramerin ilk sorununu oluşturmuş oldu.

Daha sonraki dönemlerde gramercilerin özellikle mutezile görüşüne sahip olanların söz konusu her iki ekolün izinden gitmeyerek kendilerince bazı bireysel ve kolektif yaklaşımlar sergilemeleri de ayrı bir sorunu oluşturmuştur. Zira bazı gramercilerin mantıkçıların geliştirdikleri ölçütler doğrultusunda birbirlerini sert bir dille eleştirmesi, ortaya çözümünü o kadar da kolay olmayan bir kavram-terim kargaşasını çıkartmıştır. Bu gramercilerin belli bir kavram için yapılmak istenen tanımın kusursuz bir şekilde olması yönündeki isteklerinden ziyade bunu zorunluymuş gibi görmeleri ise özellikle bu sahayı kontrol edilemez bir seviyeye taşımıştır.

Aslında gramercilerin herhangi bir gramer kavramının daha iyi anlaşılması için yapmış oldukları tanımın kusursuzluğunu, aynı kavram hakkında başka gramerciler tarafından yapılmış olan tanımların eksiklikleri üzerinden sunmaya çalışmaları var olan sorunların çözümüne katkı sağlamadığı gibi belli kavramlar etrafında bir tanım yığınının oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Çünkü belli dönemlerde özellikle gramer ilmini kolaylaştırma amacıyla yazılan muhtasar eserlerin hacimli şerhlerinde gramer kavramlarının tanımlarına çok geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bundan dolayı bazı kavramlar etrafında onlarca açıklama ve tanım yapılmıştır ki olumsuz anlamda

bundan en fazla etkilenenler grameri yeni yeni öğrenmeye çalışanlar olmuştur.

Bu sorunların kısmî bir çözümü için gramer ve edebiyatla ilgili tüm klasik kaynaklarda kavram taranması yapılabilir. Daha sonra belki de ülkeler düzeyinde bir araya gelinerek ortak bir karar doğrultusunda gramer kavramları ve bu kavramların tanımları ayrıntılı bir şekilde incelenip ortak bir söylem ve fikir üzerinde karar kılınabilir. Ayrıca dilbiliminin bir alt başlığı şeklinde özellikle gramer kavramları dikkate alınarak bir kavram biliminin kurulup ayrı bir ders olarak okutulması ve rutin bir şekilde sadece kavram bilimine yönelik yapılacak faaliyetler de söz konusu problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- el-Ahfeş, el-Evsat, (1411/1990). *Ma'âni'l-Kur'ân*, (Birinci Baskı), (Tahk., Mahmud Karâ'a), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, I-II.
- el-Batalyevsî, İbnü's-Sîd, (1400/1980). *el-Hulel fi İslâhi'l-Halel min Kitâbi'l-Cümel*, (Tahk., Abdülkerîm Se'ûdî), Beyrut: Dâru't-Talî'a.
- el-Câmî, Abdurrahman, (1430/2009). *el-Fevâidu'd-Diyâiyye*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ali Muhammed Mustafa-Ahmed Anâye), Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I-II.
- el-Cevherî, İsmail, (1430/2009). *es-Sihâh: Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-Arabîyye*, (Thk., Muhammed Tâmer, Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- el-Cezûlî, Ebû Musa, (1988). *el-Mukaddimetu'l-Cuzûliyye fi'n-Nahv*, (Birinci Baskı), (Tahk., Şaban Abdurrahman), Kahire: Matba'at-u Ümmülkura.
- el-Cürcânî, Abdulkâhir, (1407/1987). *el-Miftâh fi's-Sarf*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ali Tefîk), Beyrut: Müessesetu'r-Risâle-Dâru'l-Emel.
- el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, (1985). *et-Ta'rîfât*, (Birinci Baskı), Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- ed-Demâmîni, Bedruddîn, (1403/1983). *Ta'liku'l-Ferâid alâ Teshîli'l-Fevâid*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed el-Mufdî), (Baskı Yeri Yok), I-IV.
- el-Esterâbâdî, er-Radî, (1996). *Şerhu'r-Radiyy ale'l-Kâfiye*, (İkinci Baskı), (Haz., Yusuf Hasan Ömer), Bingazî: Dâru'l-Kutubi'l-Vataniye I, I-IV.
-, (1402/1982). *Şerh-u Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (Tahk., M. Nûr el-Hasan-M. Muhyiddîn Abdulhamid), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.

- el-Esfehânî, Ebu'l-Hasan, (1411/1990). *Şerhu'l-Luma'*, (Tahk., İbrahim b. Muhammed), Suudi Arabistan: İdâretü's-Sakâfe ve'n-Neşîr.
- el-Eşmûnî, Ali, (1375/1955). *Şerhu'l-Eşmûnî*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Muhyiddîn), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, I-III.
- el-Endelûsî, Ebû Hayyân, (1947). *Menhecü's-Sâlik fi'l-Kelâm alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (Birinci Baskı), (Tahk., Sidney Glazer), el-Cem'iyyetü's-Şarkiyetü'l-Emrikiyye.
-, (1413/1993). *el-Bahru'l-Muhît*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed Abdulmevcud), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII.
-, (1419/1998). *et-Tezyîl ve't-Tekmil fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, (Birinci Baskı), (Tahk., Hasan Hendâvî), Şam: Dâru'l-Kalem, I-VI.
-, (1402/1982). *el-Mubdi' fi't-Tasrif*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdulhamid es-Seyyid Taleb), Kuveyt: Mektebetü'l-Dâru'l-Arûbe.
- el-Ezherî, Hâlid, (1421/2000). *Şerhu't-Tasrih ala't-Tevdih*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muahammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr, (1384/1964), *Tehzîbü'l-Luga*, Mısır: Dâru'l-Kavmiyyeti'l-Arabiyyeti li't-Tabbâ'a, I-XV.
- Ebu't-Tayyib el-Lüğavî, (1375/1955). *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire, Mektebet-u Nehdet-i Mısır.
- Ebu'l-Mekârim, Ali, (1428/2007). *et-Ta'rif bi't-Tasrif*, (Birinci Baskı), Kahire: Müessestü'l-Muhtâr.
- el-Fârisî, Ebû Ali, (1424/2003). *el-İğfâl*, (Tahk., Abdullah b. Ömer el-Hâc İbrahim), Birleşik Arap Emirlikleri: el-Mecma'u's-Sakafî, I-II.
-, (1389/1969). *el-İdâhu'l-'Adudî*, (Birinci Baskı), (Tahk., Hasan Şâzelî Ferhûd), Câmi'atu'r-Riyâd, Kulliyetü'l-Adâb, I-II.
-, (1406/1986). *el-Mesâilu'l-Adudiyât*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ali Saber el-Mansûrî), Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed, (1414/1993). *Şerh-u Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahv*, (İkinci Baskı), (Tahk., Ramazan ed-Dumeyrî), Kahire: Mektebet-u Vehbe.
- el-Fârâbî, İshâk b. İbrahim, (2003). *Divânü'l-Edeb*, (Tahk., Ahmed Muhtâr Ömer, İbrahim Enîs), Kahire: Müessest-u Dâri's-Şa'b li'Sahâfeti ve't-Tabbâ'ati ve'n-Neşr, I-II.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriya, (1403/1983). *Ma'âni'l-Kur'ân*, (Üçüncü Baskı), (Tahk., Muhammed Ali en-Neccâr-Ahmed Yusuf Necâfî), Beyrut: Alemu'l-Kutub, I-III.

- el-Hârizmî, Ebû Abdillâh, (1409/1989). *Mefâtihu'l-Ulûm*, (İkinci Baskı), (Tahk., İbrahim el-Ebyârî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- el-Hârizmî, Sadru'l-Efâdil, (1990). *Şerhu'l-Mufasssal fi Sana'ati'l-İ'râb* (Birinci Baskı), (Tahk., Abdurrahman el-Useymin), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-IV.
- el-Hafâcî, İbn Sinân, (1402/1982). *Sırru'l-Fesâha*, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Hamevî, Yakût, (1355/1936). *Mu'cemu'l-Udebâ*, Kahire: Mektebet-u İsâ el-Bâbî el-Halebî. XX.
- el-Hamlâvî, Ahmed, (1999). *Şeze'l-Arf fi Fenni's-Sarf*, (Birinci Baskı), (Haz., Hacer Asî), Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, (1422/2001). *Târih-u Medîneti's-Selâm*, (Birinci Baskı), (Tahk., Beşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, I-XV.
- Hasan Hendâvî, (1409/1989). *Menâhicu's-Sarfıyyîn ve Mezhebuhum*, (Birinci Baskı), Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- Hassân, Temmâm, (1420/2000). *el-Usûl*, (Birinci Baskı), Kahire: Alemu'l-Kutub.
- Hudayr, M. Ahmed, (2003). *Kadaya'l-Mef'ûl bih inde'n-Nuhâti'l-Arab*, Kahire: Mektebetü'l-Ancelû el-Mısıriyye.
- İbn Akîl, (1400/1980a). *el-Musâ'id ala Teshîli'l-Fevâid*, (Tahk., Muhammed Kâmil Berekât), Dimaşk: Dâru'l-Fikr, I-IV.
-, (1400/1980b). *Şerh-u İbn Akîl ala Elfiyye*, (Yirminci Baskı), (M. Muhyiddîn Abdulhamid), Kahire: Dâru't-Turâs, I-IV.
- İbn Abdürabbih, (1404/1983). *el-İkdu'l-Ferîd*, (Birinci Baskı), (Tahk., Mufîd Muhammed Kamîha), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX.
- İbn Bâbeşâz, (1977). *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Muhsibe*, (Tahk., Halit Abdulkirim), Kuveyt: Matba'atu'l-Asriyye.
- İbn Burhân, Abdulvâhid, (1404/1984). *Şerhu'l-Luma'*, (Birinci Baskı), (Tahk., Fâiz Fâris), Kuveyt: es-Silsiletü't-Türâsiyye, I-II.
- İbn Cemâ'a, Bedrüddîn, (2000). *Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (Tahk., Muhammed Dâvud), Kahire: Mektebetü'l-Mennâr.
- İbn Cinnî, (1371/1952), *el-Hasâis*, (Tahk., Muhammed Ali en-Neccâr), Mısır: el-Mektebetü'l-İlmiyye, I-III.
-, (1988). *el-Lüma' fi'l-Arabiyye*, (Tahk., Ebû Mağlî), Umman: Dâr-u Mecdelâvî.
- İbn Feddâl, Ebu'l-Hasan, (1406/1985.). *Şerh-u Uyûni'l-I'râb*, (Birinci Baskı), (Tahk., Hennâ Cemil Heddâd), Ürdün: Mektebetü'l-Mennâr.

- İbn Felâh, (1404/1984). *el-Muğnî*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (Tahk., Abdurrezzâk Abdurrahman es-Sa'dî), Ümmülkura Üniversitesi, Mekke, I-III.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn, (1414/1993). *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Luga*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ömer Faruk et-Tebbâ'), Beyrut: Mektebetü'l-Ma'ârif.
- İbn Harûf, Ebu'l-Hasan, (1419/1998). *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*, (Haz., Selvâ Muhammed Ömer), Mekke: Câmî'at-u Ümmülkura, I-II.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn, (2004). *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
-, (2007). *Evdehü'l-Mesâlik*, (Tahk., Muhyiddîn Abdülhamid), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, I-IV.
- İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer, (1402/1982). *el-Îdâh fî Şerhi'l-Mufasssal*, (Tahk., Musa Benây el-Âfilî), Bağdat: Matba'atu'l-Ânî, I-II.
-, (1429/2008). *el-Kâfiye*, (Birinci Baskı), Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ.
-, (1415/1995). *eş-Şâfiye*, (Birinci Baskı), (Tahk., Hasan Ahmed Osman), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye.
- İbnü'l-Habbâz, (1423/2002). *Tevcihu'l-Luma'*, (Birinci Baskı), (Tahk., Fâyiz Zekî Muhammed Deyân), Mısır: Dâru's-Selâm.
- İbnü'l-Haşşâb, (1392/1972). *el-Murtecel fî Şerhi'l-Cümel*, (Tahk., Ali Hayder), Dimaşk: Mektebet-u Macma'i'l-Luga'l-Arabiyye.
- İbn Mâlik, (1428/2007). *Elfiyyet-u İbn Mâlik*, (Tahk., Süleyman el-Uyûnî), Riyad: Mektebet-u Dâri'l-Minhâc.
-, (1387/1967). *Teshîlü'l-Fevâid ve Tekmilü'l-Mekâsid*, (Tahk., Muhammed Kâmil Berekât), Mısır: el-Mektebetü'l-Arabiyye.
-, (1410/1990). *Şerhu't-Teshîl*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdurrahman es-Seyyid-M. Bedevî el-Mahtûn), (Baskı Yeri Yok), Dâr-u Hecr, I-IV.
-, (1410/1989). *et-Tuhfe: Nakd ve Ta'lik alâ Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (Tahk., Ahmed Alî el-Misbâhî), Ümmülkura Üniversitesi, Mekke.
- İbn Manzûr, Muhammed, (1431/2010). *Lisanu'l-Arab*, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, I-XX.
- İbnü'n-Nahviyye, Bedrüddîn, (1409/1988). *Şerh-u İbni'n-Nahviyye ala Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (Tahk., Hasan Abdurrahman Ahmed), Mekke: Ümmülkura Üniversitesi, I-II.
- İbnü'n-Nâzım, Bedruddin, (1420/2000). *Şerh-u İbni'n-Nâzım alâ Elfiyyeti İbn Malik*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- İbn Uşfûr, (1392/1972). *el-Mukarrib*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdussettâr el-Civârî-Abdullah el-Cebûrî), (Baskı Yeri Yok), I-II.
-, (1419/1998). *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*, (Birinci Baskı), (Haz., Fevvâz eş-Şi'âr), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-III.
-, (1996). *el-Mumti'u'l-Kebîr fi's-Sarf*, (Birinci Baskı), (Tahk., Fahrüddîn Kabâve), Beyrut: Mektebet-u Lübnan.
- İbnü'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât, (1921). *Divânu'l-Mufaddaliyât me'a Şerhi'l-Vâfir li İbni'l-Enbârî*, (Tahk., Charles James Lyall), Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesu'iyî.
-, (2002), *el-İnsâf fi Mesâilî'l-Hilâf* (Birinci Baskı), (Tahk., Cevdet Mebrûk-Ramazan Abduettevâb), Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
-, (1377/1957). *Esrâru'l-Arabiyye*, (Tahk., Muhammed Behçet el-Beytâr), Dımaşk: el-Mecma'î'l-İlmî el-Arabî.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn, (1420/1999). *el-Bedî' fi İlmi'l-Arabiyye*, (Birinci Baskı), (Tahk., Fethî Ahmed Aliyüddîn), Mekke: Câmi'at-u Ümmülkura.
- İbnü'l-Ferhân, Kemâlüddîn (1407/1987). *el-Mustevfâ fi'n-Nahv*, (Tahk., Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Kahire: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, I-II.
- İbnü'l-Kıftî, Cemâluddîn, (1406/1986). *İnbâhu'r-Ruvât ala Enbâhi'n-Nuhât*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, I-IV.
- İbnü'l-Kabîsî, (1414/1993). *et-Tetimme fi't-Tasrîf*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhsin el-Umeyrî), Mekke: Nâdî Mekke es-Sekâfî el-Edebî.
- İbnü'l-Müeddib, Ebu'l-Kâsım, (1425/2004). *Dekâiku't-Tasrîf*, (Birinci Baskı), (Tahk. Hatem ed-Dâmin), Dımaşk: Dâru'l-Beşâir.
- İbnü'n-Nahhâs, (1424/2004). *et-Ta'lîka ala'l-Mukarrib*, (Birinci Baskı), (Tahk., Cemil Abdullah Avîda), Ammân: Vizâretü's-Sekâfe.
- İbnü-s Serrâc, (1417/1996). *el-Usul fi'n Nahv*, (Üçüncü Baskı), (Tahk., Abdülhuseyn el Fetli, Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, , I-III.
- İbnü'l-Verrâk, Ebu'l-Hasan, (1420/1999). *İlelü'n-Nahv*, (Birinci Baskı), (Tahk., Mahmûd Câsım Muhammed ed-Dervîş), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Ya'îş, Ebu'l-Beka, (1422/2001). *Şerhu'l-Mufasssal*, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VI.
-, (1393/1973). *Şerhu'l-Mulûkî fi't-Tasrîf*, (Birinci Baskı), (Tahk., Fahrüddîn Kabâve), Haleb: el-Mektebetü'l-Arabiyye.

- el-Karrâfî, Şihâbuddîn, (1402/1982). *el-İstiğnâ fî Ahkâmi'l-İstisnâ*, (Tahk., Taha Muhsin), Bağdad: Matba'atu'l-İrşâd.
- el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ', (1419/1998). *el-Kulliyât*, (İkinci Baskı), (Haz., Adnan Derviş-Muhammed el-Mısırî), Beyrut: Müessestü'r-Risâle.
- Kaçar, H. İbrahim, (2012). "Arapçada Meânî (Semantik) Açısından Atıf (Bağlama) Edatları," *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, 163-191.
- el-Mahzûmî, Mehdî, (1377/1958). *Medresetu'l-Kûfe*, (İkinci Baskı), Mısır: Matba'at-u Mustafa el-Bâbî'l-Halebî.
- el-Mâlikî, İbn Kâsım, (1429/2008). *Şerh-u Hudûdi'l-Ubbezî*, (Birinci Baskı), (Tahk., Halid Fehmî), Kahire: Mektebetü'l-Âdâb.
- el-Mehdî, Salâh b. Ali, (1424/2003). *en-Necmü's-Sâkib: Şerh-u Kâfiyeti İbni'l-Hâcib*, (Tahk., Muhammed Cum'a), Yemen: Müessestü'l-İmâm Zeyd bin Ali es-Sekâfiyye, I-II.
- el-Muhtâr, A. Deyira, (1411/1991). *Dirâsetun fî'n-Nahvi'l-Kûfî*, Beyrut: Dâr-u Kuteybe.
- el-Mutarriżî, Ebu'l-Feth, (ts). *el-Misbâh fî İlmi'n-Nahv*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdülhamit es-Seyyid Taleb), Kahire: Mektebetü'ş-Şebâb.
- el-Müberred, Ebu'l-Abbas, (1415/1994). *el-Muktedab*, (Tahk., Muhammed Abdulhalik Adîma, Kahire: Lucnet-u İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, I-IV.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer, (1406/1986). *Şerh Ebyât Sîbeveyhi*, (Birinci Baskı), (Tahk., Züheyr Ğâzî), Beyrut: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye.
-, (1405/1985). *İ'râbu'l-Kur'ân*, (İkinci Baskı), (Tahk., Züheyr Ğâzî), Kahire: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye, I-V.
- er-Rummânî, Ali b. İsâ, (1414/1993). *Şerh-u Kitâb Sîbeveyhi*, (Tahk., M. İbrahim Yusuf Şeybe), Ümmülkurâ Üniversitesi, Mekke. I-II.
- er-Rufâyi'a, Huseyn, (1426/2006). *Zâhiretu'ş-Şuzûz fî's-Sarfi'l-Arabî*, (Birinci Baskı), Amman: Dâru Cerîd.
- Sa'leb, Ebu'l-Abbâs, (1950). *Mecâlîs-u Sa'leb*, (İkinci Baskı), (Tahk., Abdüsselâm Muhammed Harun), Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, I-II.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman, (1402/1982). *el-Kitâb*, (İkinci Baskı), (Tahk., Abdüsselâm Muhammed Harun), Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, I-IV; 1408/1988: II.
- es-Sabbân, Ali, (1427/2006). *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî*, (Tahk., Taha Abdurraûf Said), Kahire: el-Mektebetu't-Tevfikiyeye, I-IV.

- es-Saymerî, Ebû Muhammed, (1402/1982). *et-Tebşira ve 't-Tezkira*, (Birinci Baskı), (Tahk., Mustafa Aliyuddîn), Dımaşk: Dâru'l-Fikr, I-II.
- es-Sîrâfî, Ebû Said, (1374/1955). *Ahbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*, (Birinci Baskı), (Tahk., Taha Muhammed ez-Zîni- Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Kahire: Mektebet-u Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
-, (1429/2008). *Şerh-u Kitâb Sibeveyhi*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed Hasan Mehdî - Ali Sayyid Ali), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-V.
- es-Suyûtî, Celâlüddîn, (2007). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
-, (1418/1998). *Hem 'u'l-Hevâmi'*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed Şemsuddîn), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
-, (1399/1979). *Buğyetu'l-Vu'ât*, (İkinci Baskı), (Tahk., Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Beyrut: Dâru'l-Fikr, I-II.
-, (1432/2011). *Cem 'u'l-Cevâmi' fi'n-Nahv*, (Tahk., Ahmed İbrahim Abdul'âl), Mısır: Mektebetü'l-Âdâb, I-II.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk, (1428/2007). *el-Makâsîdu's-Şâfiye*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ayyâd es-Sübeytî, Mekke: Ma'hadî'l-Buhûsi'l-İlmiyye, I-X.
- eş-Şenkîti, M. Mahfûz, (1424/2003). *Veşâhu'l-Hurre*, (Birinci Baskı), (Tahk., Muhammed el-Emîn), (Baskı Yeri Yok).
- eş-Şelevbîn, (1401/1981). *et-Tevti'e*, (Tahk., Yusuf Ahmed el-Matû'), Kuveyt: Dâru'l-Kutub.
-, (1413/1993). *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Cezûliyye el-Kebîr*, (Birinci Baskı), (Tahk., Turkî b. Semvîn el-Atebî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, I-III.
- et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, (1408/1988). *el-Basâir ve'z-Zehâir*, (Birinci Baskı), (Tahk., Vedat el-Kâdî), Beyrut: Dâr-u Sadr, I-X.
- et-Teftâzânî, Sa'duddîn, (1432/2011). *Şerh-u Tasrîfi'l-İzî*, (Birinci Baskı), Cidde: Dâru'l-Minhâc.
- el-Ubbezî, Ebu'l-Hasan, (1406/1985). *Şerhu'l-Cezûliye li'l-Ubbezî*, (Tahk., Sa'd Muhammed el-Ğâmidî), Câmî'at-u Ümmülkura, Mekke.
- el-Ukberî, Ebu'l-Bekâ, (1406/1986). *et-Tebyîn an Mezahibi'n-Nahviyyîn*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdurrahman el-Useymin), Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
-, (1416/1995). *el-Lübbâb fi İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ğâzî Muhtâr Talîmât), Dımaşk: Dâru'l-Fikr, I-II.

- Ubâde, M. İbrahim, (1432/2011). *Mu‘cem-u Mustalehâtu’n-Nahv ve’s-Sarf ve’l-Arûd ve’l-Kâfiye*, (Birinci Baskı), Kahire: Mektebetü’l-Âdâb.
- el-Velîdî, M. Ali, (2006). *el-Hilâfu’n-Nahvî fi’l-Mansûbât*, (Birinci Baskı), Ürdün: Âlemu’l-Kutubi’l-Hadîs.
- Yâkût, Ahmed Süleyman, (1994). *Zâhîretü’l-İ‘râb fi’n-Nahvi’l-Arabî*, İskenderiye: Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmiyye.
- Yahya el-Alevî, (1430/2009). *el-Minhâc fi Şerhi Cümeli’z-Zeccâcî*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdullah Nâcî), Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, I-II.
- Yûhannâ Mirzâ, (1433/2012). *Mevsû‘atü’l-Mustalahi’n-Nahvî*, (Birinci Baskı), Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, I-II.
- ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kasım, (1425/2004). *el-Mufasssal fi İlmi’l-Arabiyye*, (Birinci Baskı), (Tahk., Salih Kadare), Amman: Dâr-u Ammâr.
-(1418/1998). *el-Keşşâf*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ahmed Abdülmevcûd-Muhammed Mu‘avvîd), Riyad: Mektebetü’l-Abîkân, I-VI.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk, (1408/1988), *Ma‘âni’l-Kur‘ân ve İ‘râbuh*, (Birinci Baskı), (Tahk., Abdülcelîl Abduh Şelbî), Beyrut: Âlemu’l-Kutub, I-V.
- ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsım, (1984). *Mecâlisu’l-Ulemâ*, (İkinci Baskı), (Tahk., Aabdusselâm Muhammed Hârûn), Kuveyt: Matba‘at-u Hukûmeti’l-Kuveyt.
-, (1404/1984). *el-Cumel fi’n-Nahv*, (Birinci Baskı), (Tahk., Ali Tevfîk el-Hamed), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
-, (1399/1979). *el-Îdâh fi İleli’n-Nahv*, (Üçüncü Baskı), (Tahk., Mazin el-Mübarek), Beyrut: Dâru’n-Nefâis.
- ez-Zübeydî, Ebu Bekr, (2011). *Kitâbu’l-Vâdih*, (İkinci Baskı), (Tahk., Abdülkerîm Halîfe), Ürdün: Dâr-u Celîsi’z-Zaman.

